

Lerarenopleiding basisonderwijs

10  
voor  
de  
leraar



# Kennisbasis Handschriftonderwijs en schriftoeducatie



## Inleiding

### Belang van het vak

Schrift vormt de basis van culturele en wetenschappelijke ontwikkeling omdat het vastlegging, bewaring en overbrenging van gegevens en gedachten mogelijk maakt. Schrifteducatie, kennis van schrift en schrijven valt onder kerndoel 8 en is een noodzakelijke voorwaarde voor geletterdheid en taalcompetentie. Een leerling kan zich pas ten volle ontwikkelen tot deelnemer aan de samenleving als hij een goede schriftbeheersing heeft. Deze cruciale basisvaardigheid is nodig bij alle vakken, in elke vorm van onderwijs en in het dagelijks leven. De maatschappelijke ontwikkeling op digitaal gebied heeft geleid tot inhoudelijke uitbreiding met digitaal schrijven. Via materiaal naar keuze dienen leerlingen zich vlot, ergonomisch en grafisch verantwoord leren uitdrukken.

Het ondersteunende karakter van dit vak richt zich zowel naar binnen (reflectie) als naar buiten (communicatie).

### Reflectieve functie

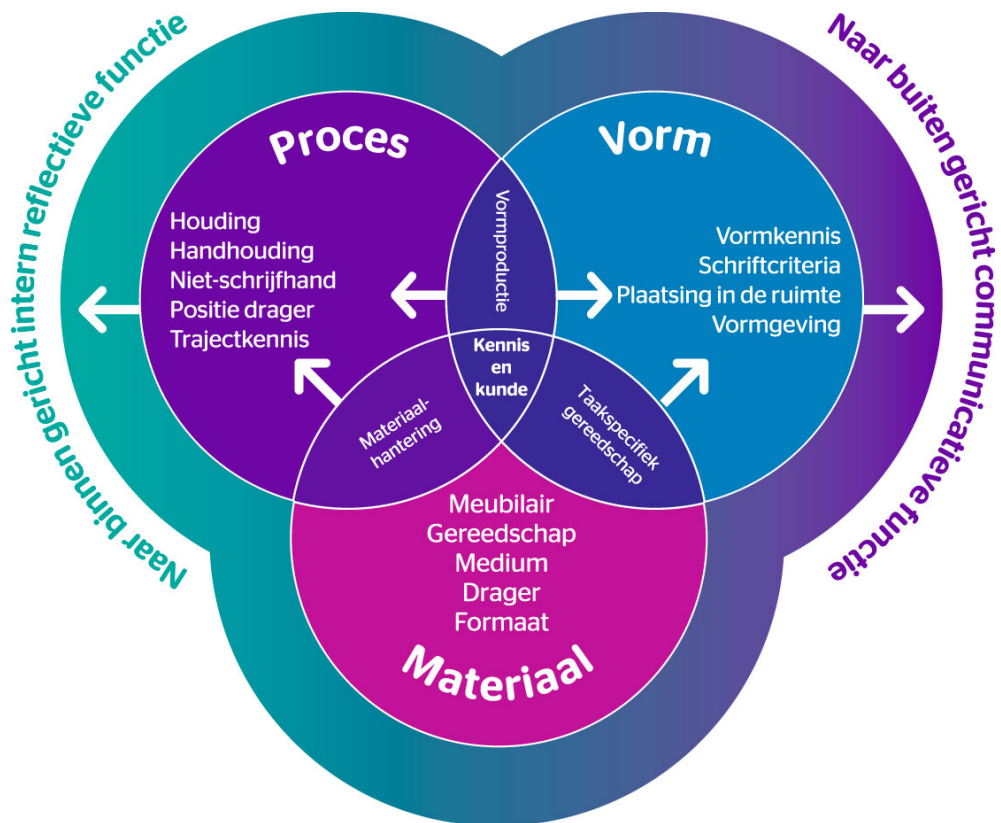
Schrijven met de pen ondersteunt de verwerving van nieuwe vaardigheden en opname van nieuwe leerstof. Het structureert de gedachten. Handgemaakte aantekeningen met de (digi)pen worden beter onthouden (Berninger, Abbott, Augsburg & Garcia, 2009). Schrijven met de hand bevordert, meer dan typen, de aanmaak van verbindingen tussen neuronen en stimuleert daarmee de hersenontwikkeling.

### Communicatieve functie

Een geroutineerd schrijfproces blijkt tekstueel tot hogere kwaliteit te leiden. Dit geldt zowel voor schrijven met de hand als voor typen (Van der Meijden & Tesselhof, 2015). De kennisbasis Handschriftonderwijs en schrifteducatie richt zich daarom op schrijven met (digi)pen en toetsenbord. Elke taak in studie- of werksituaties vergt een passende aanpak. Om te kunnen communiceren, moet het schrift duidelijk leesbaar -grafisch eenduidig- zijn voor de schrijver zelf en voor anderen. Een vergelijkbare leesbaarheidseis geldt voor teksten die op de computer zijn gemaakt.

### Structuur van het vak

Schrift krijgt zijn intern reflectieve en communicatieve functie pas wanneer het zowel vlot als ergonomisch en grafisch verantwoord wordt uitgevoerd. Op de pabo heeft het vak twee kanten: enerzijds het schoolvak voor basisonderwijsleerlingen en anderzijds de kennis en kunde van de leraar. Tijdens elke schrijfhandeling spelen drie kernconcepten in onderlinge samenhang een rol: proces, materiaal en vorm (zie figuur 1).



Figuur 1: Model handschriftonderwijs en schrifteducatie (Kooijman-Thomson, 2017).

### Proces

Een soepel verlopend schrijfproces, zowel met de pen als met het toetsenbord, stimuleert de interne reflectie. Daarom zijn er leerdoelen voor het ontwikkelen van de handfunctie, de functionele tweedeling binnen de hand, de zithouding, de taken van de niet-schrijfhand, de positie van de drager (het papier, of toetsenbord en beeldscherm) en trajectkennis.

### Materiaal

Het materiaal is belangrijk voor proces en vorm. Een goede materiaalhantering en kennis van materiaaleigenschappen is nodig om een beredeneerde materiaalkeuze te kunnen maken bij een specifieke taak. Daarbij gaat het om schrijfgerei, medium, drager en formaat. Passend schoolmeubilair is een voorwaarde voor het ontwikkelen van een ontspannen schrijfhouding.

### Vorm

Bij het handschriftonderwijs gaat het om de communicatieve functie van handgeschreven tekst. De tekst moet leesbaar zijn, grafisch eenduidig geschreven. De norm voor leesbaar schrijven wordt gevormd door (de eigenschappen van) de hoofdletters (Romeinse kapitaal), kleine letters (humanistische minuskel) en cursieve letters. De leraar moet daarom kennis hebben van de schriftcriteria en letterverhoudingen, maar ook van de plaatsing van de letters op het papier in hun onderlinge verhouding en ten opzichte van elkaar.

Als niet-klankgebonden op zichzelf staande elementen zijn cijfers ook in formules en codes gevoeliger voor slordigheidsfouten. Vanwege de Arabische

getalsnotatie van rechts naar links en de eigen vorm en omvang van sommen is pagina-indeling een apart leerdoel, beschreven in kerndoel 30.

Voor typografie duidt leesbaarheid op grafisch comfort. Een goed vormgegeven tekst bevordert het begrip ervan en beïnvloedt de lezer positief.

### Kennis en kunde

Waar de drie kernconcepten in elkaar samenvloeien, gaat kennis over in handelen: materiaalhantering, vormproductie en keuze van taakspecifiek gereedschap. Uitvoering in samenhang leidt tot kunde. 'Kennis en kunde' is beredeneerd keuzes maken binnen de drie kernconcepten wat leidt tot een verantwoord resultaat.

### Leerlingen en het vak

Handschrift en typen hebben elk een eigen plek in de ontluikende, beginnende, gevorderde en functionele geletterdheid. De aangeboren aanleg tot specialisatie van de hersenhelften is er al voor de spraak, maar manifesteert zich functioneel pas volledig bij het leren lezen en schrijven. Schrijven met de pen is voor dit proces beter dan typen (Van Grunsven & Njiokiktjien, 2017).

Bij het leren schrijven onderscheiden we vier fasen, gekoppeld aan de behoefte van het schoolse leren: de voorbereidende, aanvankelijke en voortgezette fase en de fase van (hand)schriftontwikkeling.

#### Vorbereidende fase

Tijdens de voorbereidende fase verkennen de leerlingen het materiaal spelenderwijs. De ontwikkeling van de fijne motoriek maakt materiaalhantering met goede greep en krachtdosering mogelijk. De ontdekking van grafische sporen lokt nieuwe bewegingen uit: het bewust en gericht starten, sturen en stoppen. Dit is essentieel is voor het latere schrijven. In deze fase gaat geschreven taal een rol spelen en groeit de affiniteit met ons schriftsysteem, evenals het inzicht in de functie van schrifttekens. Dat leidt tot letterverkenning, al blijft dit nog beperkt tot één zone.

#### Aanvankelijke fase

De aanvankelijke fase breekt aan bij voldoende ontwikkeling van de ruimtelijke oriëntatie. De leraar kan het handschriftonderwijs richten op planmatig werken. Als vorm en traject van grafemen en de plaatsing ten opzichte van elkaar worden voorzien, starten het leren schrijven volgens een bepaald traject: eerst de cijfers (over één zone) en daarna de (hoofd)letters en hun verbindingen over drie zones. De leraar leert de leerlingen in deze fase ook systematisch te werken in hun schoolschriften en daarbij een overzichtelijke bladindeling te kiezen. Dit is ook nodig bij alle andere vakken.

#### Voortgezette fase

In de voortgezette fase ligt de focus op het schrift (cognitieve fase) en op de communicatieve functie ervan. Ten opzichte van het eigen werk wordt door leerlingen een kritische houding ontwikkeld. De communicatieve functie van

het schrift ontstaat als de leerlingen voor andere vakken werken en ze eigen gedachten en ideeën uitdrukken in geschreven taal.

### (Hand)schriftontwikkeling

De fase van (hand)schriftontwikkeling kenmerkt zich door het maken van keuzes voor materiaal, vorm en proces. De aandacht van de leraar richt zich op handschriftonderhoud. Vanuit de kritische reflectie worden passende oplossingen gezocht. Automatisering (associatieve fase) schept de voorwaarden voor een intern reflectieve functie van het schrift. Daarnaast wordt de communicatieve functie verder uitgebouwd.

Als schrijven met de pen geautomatiseerd is, kunnen leerlingen beginnen met digitale tekstproductie: blind typen met tien vingers, werken met sneltoetsen en leren lay-outen. De leerlingen verkennen hierbij verschillende (digitale) mogelijkheden zodat ze beredeneerde keuzes kunnen maken (autonome fase) en met een passend instrument efficiënt (vlot, met souplesse) en effectief (goed vormgegeven, leesbaar) tekst kunnen produceren in verschillende situaties, in het onderwijs en het dagelijks leven.

## Kennisdomeinen

### Domein 1: Belang van het vak

1. De leraar kan de unieke bijdrage van handschriftonderwijs en schrifteducatie aan het leren en ontwikkelen van leerlingen verwoorden en kan deze zowel wat betreft de intern reflectieve functie als de communicatieve functie illustreren aan de hand van voorbeelden.
2. De leraar herkent relevante kerndoelen waarbij handschriftonderwijs en schrifteducatie een rol speelt.
3. De leraar kan zijn kennis en kunde inzetten als didactisch hulpmiddel bij alle andere vakken.

### Domein 2: Structuur van het vak

1. De leraar kan de essentie van handschriftonderwijs en schrifteducatie toelichten aan de hand van het model. Hij kan de relatie tussen de drie kernconcepten beschrijven.
2. De leraar heeft kennis van:
  - a. **Het proces**  
De leraar kan toelichten hoe zithouding, papierligging/stand van het beeldscherm en materiaalhantering ten grondslag liggen aan een goed ergonomisch proces en hoe deze van invloed zijn op de vorm.
  - b. **De vorm**  
De leraar kent de vormgeving van het westerse schrift en kan beargumenteren waarom het van belang is zich aan de grafische conventie te houden. De leraar kan op grond van deze kennis vormen- en trajectinstructies voor letters en cijfers ontwerpen. De leraar kan lay-outactiviteiten, zowel voor rekenen als voor (digitale) teksten, voor leerlingen ontwerpen.
  - c. **Het materiaal**



- De leraar heeft kennis van en ervaring met verschillende materialen en kan de invloed op het proces en op de vorm beschrijven en problemen signaleren.
3. De leraar heeft inzicht in de specifieke vakdidactiek. Hij geeft elke leeractiviteit vorm vanuit leerdoelen die gerelateerd zijn aan de drie kernconcepten van handschriftonderwijs en schrifteducatie
  4. De leraar heeft inzicht in specifieke leermiddelen voor het schoolvak. Hij kent de leerlijn en kan de opbouw van veel gebruikte lesmethoden daaraan relateren.
  5. De leraar kan aan de hand van een lesmethode (hand)schriftonderwijs verzorgen, met een gevarieerde en passende, didactische aanpak.

### Domein 3: Leerlingen en het vak

1. De leraar heeft kennis van de voorbereidende, aanvankelijke en voortgezette fase en de fase van (hand)schriftontwikkeling binnen de leerlijn en kan de leerlingen tijdens deze verschillende fasen van de ontwikkeling van geletterdheid stimuleren en begeleiden.
2. De leraar kan in zijn onderwijs rekening houden met de ontwikkeling van de leerling. De leraar kan door een onderbouwde keuze voor activiteiten illustreren hoe hij binnen de verschillende fasen de drie kernconcepten apart en in samenhang kan begeleiden.

### Bronnen

- Berninger, V. W., Abbott, R. D., Augsburger, A., & Garcia, N. (2009). Comparison of pen and keyboard transcription modes in children with and without learning disabilities. *Learning Disability Quarterly*, 32(3), 123-141.
- Kooijman-Thomson, E. S. (2017). *Handschriftonderwijs en schrifteducatie. Een visie op de kern van het vak*. Rosmalen: Uitgeverij Cantal.
- Van der Meijden, H., & Tesselhof, M. (2015). Met blind typen beter spellen en stellen op de computer. *Levende Talen Tijdschrift*, 16(4), 2-15.
- Van Grunsven, W., & Njikiktijen, C. (2017). *Het schrijven: didactiek en behandeling van stoornissen. Meskers ontwikkelingsneuropsychologische concepten*. Amsterdam: Suyi.

### Redactieteam

#### Kerngroep

- Barbara Klaassen-Poyck, *Hogeschool de Kempel*
- Else Kooijman-Thomson, *Hogeschool iPabo*

#### Schrijfgroep

- Barbara Klaassen-Poyck, *Hogeschool de Kempel*
- Else Kooijman-Thomson, *Hogeschool iPabo*